

A KIS HERCEG MINT CSÖND-TOPOSZ

BERSZÁN ISTVÁN

1. Az ötvenedik évforduló alkalmából rendezett jubileumi konferencia címe¹ Exuperius művét – mintegy objektíve – *szövegnek* tekinti. Mintha a programban szereplő stilisztikai, irodalomtudományi, fordítástörténeti, pszichológiai, filozófiai, teológiai, sőt vélhetően grafikai² vagy egyéb, netán szándékoltan atextuális³ nézőpontú előadások is legvégső soron egy és ugyanazon tárgyra irányulnának, amelyet mindegyik esetben sajátos módon ugyan, de föltétlenül és csakis *szöveggént* azonosíthatnánk. Természetesen, ha a 'szöveg' terminust szavak szintaktikai-szemantikai kapcsolatainak iskolás modellje helyett, mondjuk, a *szemiotikai textológia* koncepciója szerint értelmezzük, akkor mindezt sokkal árnyaltabban kell kifejtennem, de nem mindjárt másként is gondolnom.

„A szemiotikai textológia (...) a *multimediális*, de *dominánsan verbális kommunikátumokat* olyan (*jelölőből, jelöltből* és a köztük fennállható *jelölésviszonyból* álló) jelkomplexusokként kezeli, amelyeknek csupán fizikai megjelenési formája [= vehikuluma] tekinthető valamennyi kommunikátor számára közel egyformán hozzáférhetőnek. Más szóval ez azt jelenti, hogy a szemiotikai textológia keretében használt 'szöveg' terminus két (interpretatív úton meghatározandó) entitás (interpretatív úton meghatározandó) *relációjára*, és nem egy (statikus) *objektumra* utal. Vagy részletesebben kifejtve: a szemiotikai textológia a jelkomplexusokat adott vehikulumok és a mindenkori befogadók / interpretátoraik között végbemenő interakció eredményeként létrejövő entitásokként értelmezi, amely interakcióban maga az is interpretáció eredménye, hogy ki, milyen kommunikációs-szituációban, mikor, milyen objektumot tekint egy feltételezett jelkomplexus vehikulumának.”⁴

Az eddigi két bekezdés látszólag teljesen összeegyeztethetetlen, vagy ha mégis, akkor az idézett és bírált második megcáfolja az idéző és bíráló elsőt. Amennyiben ez csak ugyan így is áll, világos, hogy az előadásom dugába dőlt. Ám a következőkben vakmerően az ellenkezője mellett fogok érvelni.

A *szemiotikai textológia* – rendkívül körültekintően – jó néhány változót enged meg a szövegről alkotott koncepciójában: *multimediális kommunikátumokról* beszél, *interpretatív* úton meghatározandó entitások *interpretatív* úton meghatározandó *relációjáról*, sőt a legobjektívabb fizikai hordozó vehikulumként kezelését is interpretáció kérdésének tekinti. Csakhogy ezek a változók egy nagyon is állandó, egynemű képletbe ágyazódnak: a *kommunikátum*, a *jelkomplexus*, illetve az *interpretatív viszony* (dinamikus) modelljébe. A *szöveg* ilyenformán már nem egy fix adottság ugyan, hanem a jelkomplexus folyamatszerű szemiotikai képződésének függvénye, ilyenként azonban ugyanúgy a képletben meghatározott *szövegszerűség* határain belül helyez el minden „kommunikátumot” – *A kis herceget* is –, mint korábban az a bizonyos (strukturalista) „statikus objektum”. Mert

az alapkérdés – a legmeghatározóbb nyelvi paradigmán ezúttal is belül maradván – ugyanaz: *mit jelent a szöveg?* Ez pedig implicite ejti annak felvetését, hogy vajon valamennyi úgynevezett „dominánsan verbális kommunikátum” *kommunikátum-e* és *szöveg-e* egyáltalán? Hogy alkalmazható-e mondjuk *irodalmi* vonatkozásban is a nyelvészeti-szemiotikai *jelkomplexusmodell*?

A konferencia címében az „egy szöveg” kifejezéssel jelölt Exupéry-*kommunikátum* azért lehet hallgatólagosan mégis objektumszerű, mert mindenestül a ‘szöveg’-konceptió tárgya. És egyúttal áldozata is.

A szöveg ugyanis csak bizonyos *megközelítéseket* vagy viszonyulásmódokat engedélyez (szerencsére a konferencia gazdáira ez nem jellemző!), amelyek különböző interpretációs változóktól függő *jelkomplexusra* irányulnak, nagyjából kétféleképpen: vagy a szövegegységekhez *interpretatív úton* rendelt jelentésegységekre vonatkozó pszichológiai, filozófiai és teológiai magyarázatok formájában, vagy pedig a *jelkomplexust* magát önnön kódszerűségében vizsgáló stilisztikai, fordítástechnikai, illetve kimondottan (szemiotikai) textológiai megjegyzések révén. Ez a szemlélet tehát kizárólag az *interpretatív megközelítéseket* tartja lehetőségeknek: nézőpontjából a *találkozás* lehetetlen. Exupéry – innen nézve – soha nem találkozhatott a kis herceggel, és egyetlen olvasója sem. Az egész csak fikció, arra való, hogy előidézzon bizonyos pszichológiai, teológiai, filozófiai és különféle textológiai interpretációkat, s közben fikcionalitásának kódszerű játékaival gyönyörködtessen.

Vajon csakugyan nincs ennek az *interpretatív viszonyulásnak* semmilyen befogadói alternatívája? Médiumok megszüntethetetlen *közöttiségébe* lennének zárva, ahol egyetlen esélyünk a „megközelítés”?

Természetesen igen – mindaddig, amíg nem jutunk ki a *megismerésből* a *csodálkozásba*, a viszonyulás- és/vagy megközelítéskódokból a *találkozás* mediálatlan *kódcsőndjébe*. A *csoda* sohasem interpretáció kérdése, vagy ha mégis, akkor éppen hogy nem csodaként az, mert az interpretáció szükségképpen tagadja a csodát, önmagává változtatva át azt: *viszonyulásmóddá, megközelítéssé*. Minden esetben valamely kód *diszkurzív algoritmusával* helyettesíti nemcsak azt a bizonyos érvénytelenített „statikus tárgyat” (strukturalista modell), hanem önnön lefolyásának tárgyát is: az *interpretátumot*. A szemiotikai textológia számára a ‘szöveg’ nem más, mint a *jelkomplexus* képződésének fent idézett *algoritmikus képlete*. S még ha meg is engedne *A kis herceg* olvasásakor valamiféle úgynevezett csodát, azt csak azzal a megkötéssel tenné, hogy a *csodálatra méltó*, még mielőtt ilyenként tűnne fel, szükségszerűen *interpretáció* eredménye, vagyis legfennebb egyfajta *hipertextus*. Csakhogy a *csodálkozás* nem jelkomplexusként kezeli Exupéry művét mint szöveget, hanem nyitottá tesz egy toposzra.

A ‘toposz’ terminus ezúttal nem *curtius-i*⁵ értelmében használatos. Ott az irodalom *retorikai és tematikai konvencióira* vonatkozik, bizonyos szövegszerkezeti elemek és szimbolikus funkciójú tipikus tárgyiasságok nyelvileg, illetve formailag többé-kevésbé rögzült kövületeire. Éppen ezért sokrendbéli átfedést, illetve érintkezést mutat olyan kategóriákkal, mint az *irodalmi kommunikáció alapegységeiként* meghatározott *archetípusok* NORTHORP FRYE⁶ koncepciójában, vagy mint az ugyanezzel a terminussal jelölt, de antropológiailag meghatározott térérzékelési, táplálkozási, valamint szexuális reflexeken alapuló *elemi képzeleti struktúrák* GILBERT DURAND⁷ felfogásában; továbbá olyanokkal,

mint WOLFGANG KAYSER⁸ hol pusztán szerkezeti elemként, hol ismétlődő tipikus tárgyi-
asságként értelmezhető motívumfogalma, el egészen BERNÁTH ÁRPÁD és CSÚRI KÁ-
ROLY⁹ modális logikára alapozott motívum- és emblémakoncepciójáig. Mindezekben az a
legalapvetőbben közös, hogy valamilyen elemi mozzanat értelmében vett egységet képez-
nek. Van bennük valami fonémaszerű, mégpedig a mű egészének vagy az irodalom egé-
szének szövegszerűségéhez, illetve a művekhez rendelt lehetséges világok ugyancsak
diszkurzív modelljéhez / modelleredetijéhez képest.

Az atextuális toposzkoncepcióban az egység tagolatlan: a mű teljes megformáltsága
révén felnyitott globális látás horizontja. Nem határ. A horizont azt jelenti, hogy a látó
belevész látásába, mint ahogy a tekintetünk belehomályosodik a nyílt távlatokba. Ilyen-
kor megszűnik mindenfajta ön- vagy tárgymegfigyelési reflexió. Az esztétikum halál:
nem a testből, hanem a dolgok kódjából történő kilépés. Mert az élet világból – úgy tű-
nik – ablakok nyílnak a test halála előtt is. Nemcsak a művészeteké, hanem az álmoké és
az extázisé, a különféle misztikus beavatásoké és a kábítószeres delíriumoké, a transz-
cendentális meditációké és az imáé ...

A toposz a találkozás – fizikai és szemiotikai térből – kisikló „terrénuma”. Nincsen
helye, miként a kódokban lakozásnak, a toposz ki-találás ebből a lakozásból: kódcsönd,
amelyben nem artikulálódik mű, művész és befogadó. „Itt” ugyanaz mindahány: (egyet-
len) tanú a csodálkozásban. Ez a hármass találkozás nyit esztétikai ablakot a viszonyulás,
megközelítés, egyszóval a megismerés diszkurzív közegéből a bizonyosság mediálatlansá-
gába. A toposz tehát a hit birodalma, mert szigorúan vett bizonyosság kizárólag hitben
adatik. A többi (csak) interpretáció. A művészet befogadója viszont sohasem interpretá-
tor, aki egy verbális vagy nem verbális kommunikátum jelkomplexusához közelednék.
Éppen az ilyen algoritmikus közeledésekből vezeti ki őt a művészet. Esztétikai hite be-
avattatás a toposz csodájába. Vagy konkrétabb megfogalmazásban: találkozás a kis
herceggel.

2. Az igaz történetek a legcsodálatosabbak. Ezeket nem kell elbeszélni, maguktól
megtörténnék. Mert még ha könyvben találkozik is velük az ember, akkor sem olvassa,
hanem hiszi őket. Ezért is lehetnek – ahogy hatéves koromban mondtam volna – ténylegi-
ből igazak. Nos, a dzsungel telistele van ilyen történetekkel.

Egy óriáskígyó például egyszer lenyelt egy elefántot. De ettől nem lett mindjárt
multimediális kommunikátummá, csak félelmetessé. Aki nem ijedt meg tőle, az nem is
látta, legfennebb értetlenül azt kérdezi: miért ijednek meg egy illusztrált szövegtől?

Minthogy biztosan akad ilyen kérdező a teremben, s mi tagadás, sokszor magam is
ilyen vagyok, megpróbálom elmagyarázni nekünk, hogy az illusztrált szöveg irodalmilag
nem interpretálandó jelkomplexus, hanem egy esztétikai beavatásfolyamat bomlástermé-
ke. Az aktuális kommunikációs-situáció diszkurzív kódjainak közege bomlik meg, és töré-
seiben, réseiben vagy hézagaiban föltetszik egy tagolatlan csoda: a csönd-toposz.

A történet egy találkozással kezdődik, és az egész történet maga ez a találkozás.
Valaki – egy gép miatt – foglyul esik a sivatagban. A műszaki elvárásokhoz mérten ez
súlyos hiba, a pilóta szemében szerencsétlenség, az embernek életveszély. Mind a három
interpretáció indokolt, egyik alátámasztja a másikat. Csak éppen semmi közük az igaz-
sághoz. Nem azért, mert valami szemiotikai (mű)hiba csúszott volna a tapasztalati jel-
komplexus értelmezésébe, hanem éppenséggel azért, mert kitűnő interpretációk. Ilyen

helyzetben a *sivatag foglyának* valóban segítségre van szüksége. No nem repülőgépszer-
vizre és hozzáértő szerelőkre, még csak nem is egy karavánra, hogy elvigye őt a legköze-
lebbi lakott területre, hanem egy *másik hangra*, amelyik végtelenül szelíden füttyül! az *in-
terpretációkra!*

Micsoda balgaság azt gondolni, hogy a beláthatatlan *sivatag foglyul* ejtethet valakit.
Másféle rabság szorongatja a *sivatagi vendéget*: azoknak a kódoknak a magán- és inter-
szubjektív zárkái, melyeknek közegében a *személy* interpretációsorozatokra korlátozódik.
A *diszkurzív algoritmusok* láncolatainak minden láncszeme egy-egy *bilincs*. Való igaz,
hogy egyre nehezebb kiszabadítani az *interpretátorokat*. Amikor megszólal a segítőkész
másik hang, ők védekezésül magukra rántják a *bilincseiket*. Te nem lehetsz *hang*, s főleg
nem ilyen derült mosolyú szájból fakadó! Ez itt a *sivatag*, *ezer mérföldre minden ember-
lakta helytől!* Hogyha pedig valami hiba folytán mégis itt vagy, akkor okvetlenül *halálo-
san fáradtnak*, *halálosan éhesnek*, *halálosan szomjasnak* és *halálosan ijedtnak* kell len-
ned. Vagy kicsit szakszerűbben: kedves kis herceg, az nem lehet, hogy a te *nullagenerá-
ciós médiumaid* – úgymint emésztőszervek, idegrendszer, illetve a *DNS-textusod* – eny-
nyire ne interpretálnák a *sivatagot*. Nézd, legjobb lesz, ha megegyezünk, hogy te csak
egy helyes kis *jelkomplexus* vagy, akit a nyomtatott és illusztrált szöveghez magam ren-
deltem hozzá *interpretatív* úton.

Hallom, ahogy a bizonyítékul kezükben tartott kiadvány láttán a kis herceg *gyön-
gyöző kacagásra* fakad: ezzel a kizárólag *interpretatív úton* közlekedő *vehikulummal*
nem juthattok valami messzire.

Ettől aztán „a *sivatag foglyai*” már kicsit komolyabban veszik látogatójukat, vagy
inkább önkéntelenül engednek neki. *Mert ha valami lenyűgözően rejtélyes, az ember nem
meri megtenni, hogy ne engedelmeskedjék.* És ettől kezdve válnak alkalmassá a beavatásra.

Rajzolj nekem egy bárányt – mondja a hang, és az olvasó hozzákészülődik. Micsoda
képtelenség! A *sivatag* közepén, halálos veszedelemben egy darab papirosra töltőtöl-
lal bárányt rajzolni. Ráadásul rögtön megtorpan a kéz: várjunk csak, ilyesmit sohasem ta-
nultam. A bárány földrajzi, történelmi, teológiai, pszichológiai, számtani vagy nyelvésze-
ti interpretációja gyerekjáték lenne, de földidézni és rajzolás közben megcsodálni egy *bá-
rány* alakját – ahhoz anatómiai és grafikai stúdiumok, valamint bizonyos DNS diszpozí-
ció kellene. Hát kijelentjük: nem megy, inkább választjuk a számunkra aktuális kódok
szerinti *interpretációt*. Még hogy olyan bárányt rajzolni, amelyik aztán legelni is tudjon!
Ezek olyan kisiskolás képzelgések, mi azért ennél *komolyabbak* vagyunk. Világos, hogy
senki, még egy művész sem képes kilépni – hogy igényesen fejezzük ki magunkat – ant-
ropológiai meghatározottságaiból. Mi az, hogy *beavatás*, *esztétikai hit*, meg *toposz*?
Ilyesmihez mi nem értünk.

Annny baj legyen. Rajzoljatok! Csodálkozzatok!

Legelőször az derül ki, hogy a *bárány* nemcsak állatfajta lehet vagy a legősbibek
közül való gazdasági tényező, és nem is csak szimbólum, hanem akár, *beteg*, *öreg* vagy
netán még *kos* is. Aztán még ezeket a neveket is levetkőzi, és megpillantjuk eleven, *cso-
dálatos tagolatlanságában*. Ez történik a *sivatag vendégének* negyedik *bárányrajzában*.
Ezúttal az derül ki, hogy csakugyan nem fontos tudni az anatómiai arányokat, sem a gra-
fika szabályait ahhoz, hogy *megcsodáljunk* egy *bárányt*. Egyáltalán nem fontos: *tudni*. A
tudás az a távolság, amely elválaszt attól, amiről *tudni* vélünk valamit. Igaz, bármilyen

tanulatlanok legyünk is, akarva vagy akaratlan minden *megnevezetről* tudunk valamit, ha mást nem, akkor legalább azt, hogy az a *neve*. Hogyan lehet akkor áthidalni ezt a távolságot? Mi törheti át a *tudásnak* ezt a szükségszerűen mediáló közegét?

Csakis az *interpretatív megismerő magatartásból* történő *kilépés*: a *hitbeli odafordulás*. A *hit* nem ismereteket nyújt, hanem magát a *lenyűgözően rejtélyeset*, amit aztán hosszan *megcsodálhatunk*, anélkül, hogy a *tagolatlant* valamilyen *dizskurzív modellel*, mondjuk *jelkomplexussal* helyettesítsenék.

No tessék, akkor hát ez lenne a *toposz*? Egy közönséges hasáb, lyukakkal az oldala-lán? Vajon nem tévesztette össze az előadó a 'doboz' hangalakját a 'toposz'-éval? Mert ez bizony csak felfújtt üres halmaz, amelybe mindenki azt képzel vagy „hisz”, amit akar. Vagy ha nem – s műbeli kontextusában nyilván nem –, akkor viszont *vehikulum*, amely úgy egészül szöveggé, hogy közben helyet hagy valamennyi lehetséges *bárány-interpre-tációnak*.

A *láda* azonban mint *üres halmaz*, akár a *vehikulumra* épülő *szöveg*, nem tartozik a *toposzként* felfogott műhöz, csak az esztétikai *beavatásfolyamat bomlásterméke*: a kommunikációs kódok *hittel* és *csodálkozással* felbontott közegének („nyelvi(“)-tematikus maradványai. A *bárány* nem a láda, és nem is a láda interpretációja. Legalábbis a kis herceg számára nem. Ő nem úgy rendel hozzát a *bárányt* a ládához, mint a sivatagban rostokoló türelmetlen pilóta, minthogy egyáltalán nem is hozzá rendel (valamilyen szemiotikai *manöver* folytán), hanem látja, közvetlenül szemléli azt: *Nézd csak! Elaludt ...* A pilóta számára a láda egy kód, amelyben nincs semmiféle *bárány*, az legfennebb *interpretatív úton* rendelhető hozzá. Éppen ezért igencsak *elcsodálkozik*, amikor a kis herceg át-néz a *ládakód* résein. És ettől a pillanattól fogva maga is *látni* kezdi a *bárányt*. Igazából csak ebben a pillanatban *találkozott a kis herceggel*. Mert most már nem *interpretálja* őt, hanem *hiszi* és *csodálja*. A *pöttöm kis emberke* mindaddig csak *meglepetés* volt számára, mégpedig *szemiotikai meglepetés*: nagy *információs értékkel* rendelkező *kommunikátum*. Az *információt* itt a *jelölőhöz* rendelt *jelentéstől* elkülönítve – KELEMEN JÁNOS-sal meg-egyezően¹⁰ – viszonykategóriának tekintem mint a *közlemény újszerűségének mértékét*. Az újszerűség mindig az interpretáció kommunikációs szituációjára épülő *elvárásrend-szerekre* vonatkoztatva állapítható meg. Ha ezer mérföldre minden lakott helytől feltűnik egy derús gyerek egyedül, az nagyon *meglepő*. Feltűnésének hordoznia kell valami eddig nem sejtett *információt* az adott helyzetről. Például: valahol a közelben mégis van valami aprócska oázis, ahol emberek laknak, vagy ideiglenesen táboroznak; esetleg egy másik repülő is kényszerleszállást hajtott végre a zónában stb. Egyszóval kell lennie valamilyen *magyarázatnak*. Nos, ez a meglepetésből fakadó újabb elvárás, jóllehet a megelőzőt ön-magával helyettesíti, ugyanúgy *szemiotikai* természetű, mivel a dolgok rendjét, illetve lehetőségeit szabályozó *kódokon* alapul. Ezek a *kódok* pedig kizárják az olyan lehetőségeket, hogy „az emberke az égből pottyant”, vagy hogy „egy távoli bolygó hercege”. Igaz, elképzelhetők olyan „kódok” is, amelyek megengednék a „vendég a világűr-ből” vagy az „angyal” lehetőségeket, de szigorúan csak művészi, tudományos fantasztikus, vallási vagy mágikus *eszmeként*.

A *csoda* sohasem lehet válasz egy elvárásrendszerre, miként a *meglepetés*. Az *Új-szövetségben* például sohasem adatik *mennyei jel* azoknak, akik elvárják azt.¹¹ Mert a *csodálkozás* kilép mindenféle meglepetés előtti elsődleges vagy a meglepetés kiváltotta

másodlagos szemiotikai elvárásrendszerből: a hit bizonyosságába. Csodálkozni annyit tesz, mint találkozni az égből pottyant kis herceggel.

A *toposz* nem szemiotikai képződmény, nem *interpretátum*, még csak nem is *fikció*, hanem *kitalálás*. A *sivatag vendégének* a kis herceg történetét valóban *ki kell találnia*, mert a történet hőse sohasem válaszol neki. Így aztán a történet nem feltett kérdésekre adott válaszok *algoritmusa* révén bontakozik ki *szövegszinten*, hanem „*elejtett szavak*” törmelékei közt tűnik fel. *Ki-találunk* a felbomlott kód közegéből a *történetbe*.

De hát az nem *interpretáció*? Hiszen egy töredék aszerint áll össze *vehikulummá*, illetve *jelkomplexussá*, ahogy az *interpretátor vehikulumként* és *jelkomplexusként* meghatározza azt.

Csakhogy az *interpretátor* mindig kiegészíti, vagyis az illető kód játékszabályai szerint *rekonstruálja* a töredéket. Előbb *kommunikátummá*, azaz annak rendje-módja szerint való *szöveggé* teszi, és ehhez rendel hozzá – *interpretatív úton* – valamilyen *jelöltet*. E szerint a felfogás szerint a kis herceg „*elejtett szavai*” alapján egészen *más szövegeket* is létrehozhatnánk, mint az *elbeszélő*. És egyáltalán nem biztos, hogy az általa rekonstruált szövegek *jelöltjei* ténylegesen megfelelnek a kis herceg otthonának mint *relátumnak*. A *külön bolygó* attól nagyon elrugaszzkodó *relátum-ímágó* is lehet, ha egyáltalán annak a *relátumnak* az *ímágója*.

A kódból *ki-találás* viszont semmit sem rekonstruál, nem próbálja összerakni vagy kiegészíteni azt, amit a mű megbontott. A *töredék* esztétikailag nem a részeire tagolás értelmében felbontott közeg megőrződött *komponense*, hanem az illető közeggel immár nem homogén állagú maradvány, akár a *maghasadáskor* visszamaradó „*hulladék*” az atomfizikában.¹² A *toposz* mint a *beavatás* folyamatban *közeghasadás* révén történő *kitalálás* egyszersmind annak *fel-találása* is, ami már nem a közegből mint olyanból való. Ahogy a megtalált *kút* is *rés* a *sivatag közegén* – nemcsak képzeleti vagy hallucinatív *interpretáció*, hanem *ki-találás* a *sivatagból*.

Az *interpretátor* így szól: *egy lehetséges interpretáció az én nézőpontomból ilyen és ilyen*. A *beavatott* viszont felkiált: *Heuréka! Látom már! Mert az elejtett szavak szövegtöredékében úgy találja meg a kis herceg történetét*, mint *kutat* a *sivatagban*. A megtalált történetnek az elbeszél változatában pedig a kis herceg mindig *kódszerű játszámak töréseiben* tűnik fel. Legnyilvánvalóbban a szomszéd bolygókon tett látogatásainak elbeszéléseiben, ahol a hatalom, a hiúság, az önpusztító alkoholizálás, az üzlet és a gépies parancsteljesítés *furcsa algoritmusain* ásítanak az *értelmetlenség* és az *unalom* rései. De a *virággal*, a *rókával* vagy a *kígyóval* folytatott beszélgetés is *közeghasadás: ki-találás* a tárggyá, illetve témává tevő nyelvi kódok *interpretációiból*. A kis herceg a virágot nem *diszként*, a rókát nem *zsákmányként*, a kígyót pedig nem *veszélyként* interpretálja, hanem *találkozik* velük. Sohasem *megnevezi*, hanem *meghallgatja* őket. Amit pedig tőlük hall, az nem *szöveg*, hanem *csönd*, nincs *vehikuluma*. A nyomában járó pilóta semmit sem észlel a kígyó válaszaiból, csak a feltett kérdéseket hallja. Végül pedig, *beavattatásának* utolsó mozzanatában maga a *kis herceg* is *sivatagi csillagcsönddé* válik előtte.

3. Egy fiatal költő ismerősöm azt mondta, hogy Exupéry műve a világirodalom *legnyálásabb* alkotása. Elmosolyodtam rajta. Eszembe juttatta egy másik barátomat, aki neoprotestáns lelkész, és kitaratóan bizonygatja József Attila verseiről, hogy egytől egyig egy *öngyilkosjelölt* örült gondolatai. Ám legyen – gondolom. – Meglehet, hogy *szöveg-*

szinten József Attila patológiai eset, Exupéry pedig szentimentális. De *toposzként* ezek a művek felnyitnak egy-egy *látást*, kioldoznak azokból a kódokból, amelyek alapján ilyennek vagy olyanak ítéljük őket. József Attiláról most nem beszélek, de *A kis herceg* legalább három ilyen ablakot vág diszkurzív gondolataink közegén: az egyik *az, ami a mese*, a másik, *aki a kisgyermek*, a harmadik pedig *a mindenség sivatag fölötti, metszően tiszta, nyílt ege*.

Jegyzetek

1. Egy szöveg megközelítései.
2. KIBÉDI VARGA ÁRON: *A Le Petit Prince* illusztrációi.
3. BERSZÁN ISTVÁN: *A kis herceg mint csönd-toposz*.
4. PETŐFI S. JÁNOS: *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatszemiotikától a szöveg-szemiotikáig*, Magyar Műhely, Párizs – Bécs – Budapest 1994. 82.
5. CURTIUS, E. R.: *Literatura europeana si evul mediu latin*, Bukarest, 1970.
6. FRYE, N.: *Anatomia criticii*, Bukarest, 1972.
7. DURAND, G.: *Structurile antropologice ale imaginariului. Introducere în arhetipologia generala*, Bukarest, 1977.
8. KAYSER, W.: *Opera literara. Introducere în stiinta literaturii*, Bukarest, 1979.
9. In: *Az elbeszélés értelmezésének stratégiái, Studia Poetica*, 1985. 6. Szeged.
10. KELEMEN JÁNOS: *Prózai alkotások kommunikációelméleti (szemiotikai) elemzése*. In: *Irodalomszemiotikai tanulmányok*, szerk. MURVAI OLGA, Bukarest, 1979.
11. Vö. „És kijövének a farizeusok, és kezdék őt faggatni, mennyei jelt kívánván tőle, hogy kísértsek őt. Ő pedig lelkében felfohászkodván, monda: Miért kíván jelt ez a nemzetség? Bizony mondom néktek: Nem adatik jel ennek a nemzetségnek. És ott hagyván őket, ismét hajóba szálla, és a túlsó partra méne.” (Mk. 8. 11-13.)
12. Lásd SIMONYI KÁROLY: *A fizika kultúrtörténete*, Budapest 1978. A maghasadás című fejezet, 416.

VISSZAVEZETÉSI KÍSÉRLET ODA, AHONNAN (ESETLEG) KI LEHET VEZETNI (KÉT MEGJEGYZÉS BERSZÁN ISTVÁN „A KIS HERCEG MINT CSÖND-TOPOSZ” CÍMŰ ÍRÁSÁHOZ)

PETŐFI S. JÁNOS

1. Ez a rövid írásos párbeszéd nem azért jött létre, mert ‘diszkussziók’ közlésének szövegtani periodikánkban lassan már hagyománya kezd kialakulni (lásd legutóbb a *Szemiotikai szövegtan* 8. kötetét, ahol szintén található egy BERSZÁNNAL folytatott rövid véleménycseré is), hanem elsősorban azért, mert BERSZÁN gondolatai kellő figyelmet érdemelnek, s kár lenne, ha az, amit ő mély meggyőződéssel komolyan gondol, elveszne egy pamfletszerű írás retorikájában.

2. Mivel azt hiszem, hogy az, amit BERSZÁN a szóban forgó írásban mintegy 'botránykő'-ként kezel, nem annyira a szemiotikai textológiában használt szövegfogalom – ha kritikáját aköré építi is –, hanem az az *interpretáció* fogalom, amire ez a textológia épít, ezért ezt az interpretációfogalmat szeretném itt (újra) röviden megvilágítani.

Az interpretációfogalom tárgyalásánál – abból kiindulva, hogy egy szöveghez (vagy ha a 'verbális objektum' terminus BERSZÁNT kevésbé zavarná, egy verbális objektumhoz) annak befogadója (intencionálisan) vagy egy interpretáció létrehozásának szándékával vagy egy nem interpretatív szándékkal vagy mindkettővel közeledhet – a szemiotikai textológia mindenekelőtt a következő két megkülönböztetést teszi:

természetes befogadói környezetben létrehozott interpretáció versus *elméleti* interpretáció;

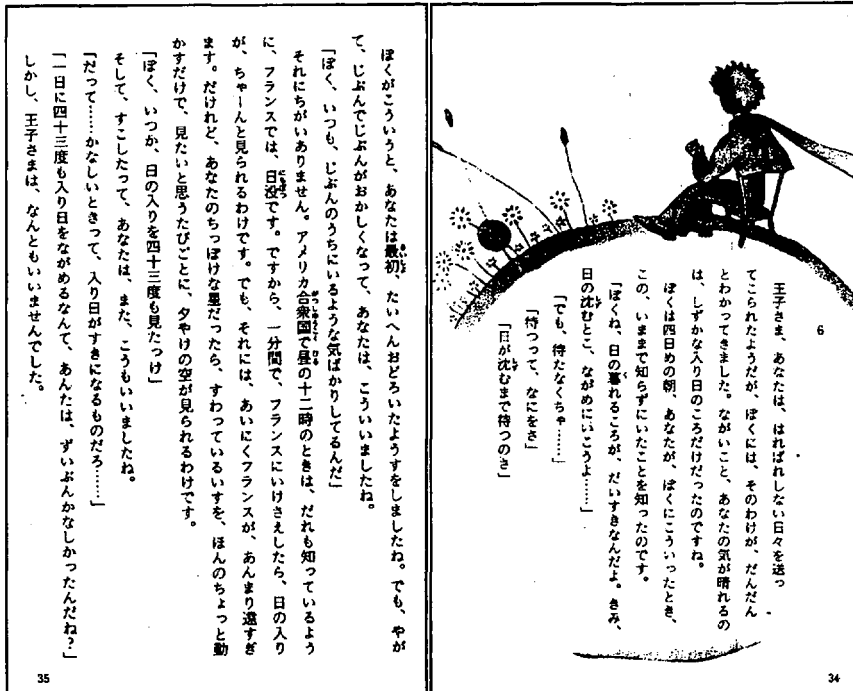
értelmező interpretáció versus *értékelő* interpretáció.

E kétszer két jellemvonás kombinációjából a következő négy interpretációtípus hozható létre: *természetes értelmező*, *elméleti értelmező*, *természetes értékelő*, *elméleti értékelő*.

3. Hagyjuk most figyelmen kívül az értékelő interpretációkat (valamint a többi, fel nem sorolt interpretációtípust), és foglalkozzunk csupán az *értelmező* interpretációval. Ennek feladata, hogy egy valamilyen motiváció következtében szövegnek tekintett verbális objektum (nyelvi tárgy) fizikai manifesztációjához mindenekelőtt *nyelvi értelmet* rendeljen, majd annak közvetítésével egy abban a fizikai manifesztációban a befogadó (az interpretátor) feltételezése szerint kifejezésre jutó *világdarab mentális képét*.

Első megjegyzés. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció fogalma nem tévesztendő össze az irodalomkritikában használt értelmező interpretáció fogalmával! Feladata – hogy megismételjem –: egy 'szöveg'-nek tekintett nyelvi tárgy feltételezett nyelvi értelmének és egy ezzel a nyelvi értelemmel egybehangzónak tartható, mentális (világdarab)képnek a létrehozása.

E megjegyzés magyarázataképpen tekintsük példának a következő tipográfiai objektumot (lásd **O**).

ぼくがこういうと、あなたは最初、たいへんおどろいたようすをしましたね。でも、やがて、じぶんでじぶんがおかしくなつて、あなたは、こういいましたね。

「ぼく、いつも、じぶんのうちにいるような気がかりしてんだ」

それにはありません。アメリカ合衆国で昼の十二時のときは、だれも知っているように、フランスでは、日没です。ですから、一分間で、フランスにいけさえしたら、日の入りか、ちゃんんと見られるわけです。でも、それには、あいにくフランスが、あんまり遠すぎます。だけれど、あなたのちっけな墨だったら、すわっているいすを、ほんのちよつと動かすだけで、見たいと思つたじごと、夕やけの空が見られるわけです。

「ぼく、いつか、日の入りを四十三度も見たっけ」

そして、すこしたつて、あなたは、また、こうもいいましたね。

「だって……かなしいときつて、入り日がすきになるものだらう……」

「二日に四十三度も入り日をなめるなんて、あなたは、ずいぶんかなしかつたんだね？」

しかし、王子さまは、なんともいってませんでした。

35

王子さま、あなたは、はげばれない日々を送つてこられたようだが、ぼくには、そのわけが、だんだんとわかつてきました。ながいこと、あなたの気が晴れるのは、しずかな入り日のころだけだったのですね。

ぼくは四日めの朝、あなたが、ぼくにこういったとき、この、いままで知らずにいたことを知つたのです。

「ぼくね、日の暮れるころが、だいすきなんだよ。きみ、日の沈むと、ながめにいこうよ……」

「でも、待たなくちゃ……」

「待つて、なにをき」

「日が沈むまで待つのみ」

6

34

A japánul nem értő (esetleg a japán írást felismerni sem tudó) és „A kis herceg”-et nem ismerő olvasó számára az adott objektumon kívül eső forrásból jövő információra van szükség annak elfogadásához, hogy az adott objektum egy illusztrált, japán nyelvű szövegrész, azaz egy (parciális) fizikai szövegmanifestáció. Ebből az információból kiindulva az adott olvasó megfelelő nyelvi képesség és kellő idő birtokában hozzákezdhet az adott szövegrész nyelvi értelmének (azaz a szavak, a szavakból létrehozott szövegmondatok, illetőleg az ez utóbbiakból létrejövő, különböző fokú kompozícióegységek értelmének) megalkotásához, ami párhuzamosan történik a megfelelő mentális képek létrejöttével/létrehozásával.

A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció ugyanígy jár el az anyanyelvű szövegekkel is. Hogy egy nyelvi tárgy szövegnek tekinthető-e / tekintendő-e, vagy sem, azt az esetek jó részében az adott objektumon kívül eső információkra / feltevésekre támaszkodva dönti el; a szövegnek tartott nyelvi tárgy egységeit a fizikai manifestáció szintjén ‘értelmüket fel nem mutató’ (mert felmutatni nem tudó!) betűkből és/vagy írásjelekből, illetőleg spáciumokból álló, jelentésüket magukkal nem hordozó elemsoroknak tekinti; majd azokhoz (valamint a szöveg egészéhez) a jelentéstani értelmezés szintjén különféle – egyrészt a nyelvre, másrészt a világra vonatkozó – tudásrendszerek felhasználásával rendel értelmet, valamint mentális képet. Ha természetes befogadói környezet-

ben (például ágyban elalvás előtti olvasás során) létrehozott értelmező interpretációról van szó, akkor *nem* (rendezett és explicitté tett) *analitikus* lépésekben, ha *elméletiről*, akkor (rendezett és explicitté tett) analitikusakban.

Második megjegyzés. Ha *elfogadjuk* az értelmező interpretáció fentiekben tárgyalt fogalmát, valamint annak természetes, illetőleg elméleti típusát, be kell látnunk, hogy e típusok valamelyikének alkalmazása nélkül „találkozás”-unk csak egy (számunkra *sem-miféle* történetet nem közvetítő!) akusztikus vagy tipográfiai objektummal lehet, s ebben az esetben is megkérdőjelezendő, hogy lehet-e ezeknek az objektumoknak bármilyen befogadó számára is „kódcsőnd”-je, hiszen mindnyájan életünkkel együtt növe ‘intertextuális / ‘interobjektuális’ környezetben élünk. Ez az elfogadás ugyanakkor nem zárja ki az így felfogott értelmező interpretáció alkalmazását *követő* bármiféle ‘kivezetés’ előnybe részesítését (sőt: akár szükségességét sem), de e nélkül az alkalmazás nélkül nem jön létre az a valami, amiből ki lehet vezetni!

Ha BERSZÁN ISTVÁN nem fogadja el az értelmező interpretáció fentiekben tárgyalt fogalmát, s alkalmazásának elkerülhetetlenségét, feleletet kell tudjon adni arra a kérdésre, hogy mi módon jön létre számunkra egy betű- és illusztrációhalmazból (más szóval: egy fizikai objektumhalmazból) az a *valami*, ami lehetővé teszi az általa hangsúlyozott találkozást, a csodálkozást; vagy más megfogalmazásban – de szintén BERSZÁNt idézve – hogy hogy lehet „olvasás” (az én szóhasználatombeli értelmezés) nélkül „hinni” a „ténylegiből” igaz történeteket, hogy lehet (értelem és mentális kép létrehozása nélkül) megtalálni a véleménye szerint „A kis herceg” által vágott „három ablakot”: az egyiket, „ami a mese”, a másikat „aki a kigyerek”, s a harmadikat, ami a „mindenség sivatag fölötti, metszően tiszta, nyílt ege”.

4. Első terjedelmesebb munkámban, amit 1968-ban írtam „A vers strukturális nyelvi elemzésének kérdéseiről” címmel, egyik mottóként Kosztolányi következő szavait idézem: „Ne legyen titok a művészetben sem, aminek nem kell titoknak maradnia. Kötelességünk róla lekaparni minden burkot és mázat, hogy annál élesebben láthassuk a maga meztelenségében azt a csodát, amelyet úgy se fejthetünk meg.” Azóta – textológiai koncepcióm kidolgozása során – az irodalmi művekkel kapcsolatban meg nem szűnően annak a területnek a szélső határait tapogatom, „aminek nem kell titoknak maradnia”, tudatában annak, hogy a csoda megfejtéséhez nemhogy királyi út nem vezet, de komplex textológiai sem. Ezért tartom fontosnak mindazokat a törekvéseket, így a BERSZÁNét is, amelyek ezzel a megfejthetetlen „csodá”-val való találkozáshoz kívánnak elvezetni (vagy ahogy ő mondja: kivezetni). Úgy tűnik azonban, hogy BERSZÁN ISTVÁN számára is világosabbnak látszik az, ahová ki kíván találni (ki kíván vezetni), ha ugyan könnyen belátható világosságról ezzel az ‘ahová’-val kapcsolatban sem igen beszélhetünk, mint annak az ‘ahonnan’-nak a megtalálása, leírása, létrehozása, ami a ‘kitalálás’ (kivezetés) kezdőpontját képezheti.

Mind BERSZÁN ISTVÁNNak, mind a szövegten / textológia művelőinek azt kívánom, hogy a kutatásban ne vesszen el sem az ‘ahonnan’, sem az ‘ahová’ adekvát tárgyalásának az igénye, s ami ezt a kis eszmecestrét illeti, ezt a kettőst szeretném az ő válasza középontjában is látni.